

INGIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA ANTROPOSNETRIK MAQOLLAR TIZIMI VA ULARNING TILSHUNOSLIKDA TUTGAN O‘RNI

Ilmiy rahbar: **Ma’jidova Ra’no Urishevna**

filolgiya fanlari doktori (DSc), professor, Umumiy tilshunoslik kafedrası

Akramova Marhaboxon Ulug‘bek qizi

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti magistranti

ANNOTATSIYA

Maqol xalq og‘zaki ijodi janrlaridan biri bo‘lib, o‘zida millatning urf-odatları, tarixi, madaniyati va kundalik turmush tarzini mujassamlashtiradi. Bugungi kunga kelib maqollar va ularning tuzulishi, ma’no xususiyatlari ustida ko‘plab ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Ushbu maqola maqollarning tilshunoslik sohasidagi tutgan o‘rni va antroposentrizm masalalariga bag‘ishlangan bo‘lib, ingliz va o‘zbek tillaridagi antroposentrik maqollarning kommunikativ, semantic va tipologik xususiyatlarini ko‘rsatib berishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: maqol, tilshunoslik, maqollar tizimi, antroposentrizm

ABSTRACT

Proverb is one of the important genres of folklore which reflects the tradition, history, culture and daily life of the nation. Nowadays a lot of scientific researches are being conducted on the subject of proverbs. This article is devoted to show the role of proverbs in linguistic field and communicative, semantic, typological characteristics of anthropocentric proverbs in English and Uzbek proverbial systems.

Key words: proverb, linguistics, proverbial system, anthropocentrism

KIRISH

Maqol —qisqa va loʻnda, obrazli va obrazsiz, grammatik va mantiqiy tugallangan maʼnoli hikmatli ibora, chuqur mazmunli xalq ogʻzaki ijodi janri. Muayyan aniq shaklga egadir. Maqollarda avlod-ajdodlarning hayotiy tajribalari, jamiyatga munosabati, tarixi, ruhiy holati, etik va estetik tuygʻulari, ijobiy fazilatlari mujassamlashgan. Asrlar mobaynida xalq orasida sayqallanib, ixcham va sodda poetik shaklga kelgan.¹ Antropotsentrik maqollar esa maqollarning oʻziga xos turkumi boʻlib, ular inson, inson kechinmalari va insoniy qadriyatlarga asoslangan tarzda yaratilgan boʻladi. Bunday maqollarda koʻpincha insonning hayotga, munosabatlarga va jamiyatga boʻlgan qarashlari aks etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Maqollar mavzusida koʻplab olimlar, tilshunolar ilmiy izlanishlar olib borgan va bunday ilmiy jarayon bugungi kunga kelib ham davom etmoqda. Maqolada S. Soatbayevaning “Ingliz va oʻzbek maqollarining lingvistik xususiyatlari, tuzulish tarkibi” maqolasidan foydalanildi. Ushbu asarda maqol termini haqida koʻplab limlarning fikrlari hamda maqollarning lingvistik, grammatik, semantik tarkibi haqida bir qancha maʼlumtlar keltirilgan. Shuningdek, K.M. Karamatova va H.S. Karamatovlarning “Proverbs. Maqollar. Пословицы” kitobidan ham foydalanildi. Bu toʻplamda ingliz, oʻzbek va rus tillaridagi 6000ga yaqin maqollarning ekvivalentlari keltirilgan boʻlib bu maqolada shu manbadan olingan ingliz va oʻzbek tillaridagi antropsentrik maqollarning semantik tahlili keltirilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Turli davrlarda olimlar maqol haqida turlicha taʼriflarni keltirishgan. Hattoki, baʼzi mashhur paremiolog olimlardan Taylor Whiting va Jones maqolga taʼrif berish imkonsiz deb taʼkidlashgan. Taylor fikriga koʻra maqolga taʼrif berish qiyin, hatto imkonsiz “incommunicable quality which tells us that whether sentence is a proverb

¹ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Maqol>

and the other is not” ya’ni maqollardagi ko’zga ko’rinmas sifat u maqol yoki maqol emasligini ko’rsatadi. Whiting esa maqolga ta’rif berishni keragi yo’q, chunki biz hammamiz maqol nimaligini bilamiz deb hisoblagan. Jones fikriga ko’ra maqolga ta’rif berishda haqiqatdan ham qiyinchilik va imkonsizlik mavjud va u maqolga “an expression we recognize as proverbial” ya’ni “u maqol sifatida bilgan iboramizdir” Maqollar semantik va struktur jihatdan to’la tugallangan matn sifatida matn lingvistikasining muhim o’rganilayotgan ob’ekti hisoblanadi. Grammatik jihatdan maqollar muayyan sintaktik birlik hisoblangan gaplardir. Grammatiklar tomonidan sintaktik birlik sifatida o’rganilib kelinayotgan muhim ob’ekt bo’lib kelmoqda.¹

Ingliz tilidagi antropotsentrik maqollar ko’pincha insonning xatti-harakati, munosabatlari va tajribalariga qaratilganligi bilan tasniflanadi. Quyida bunday maqollarning qisqacha semantik tahlili bir nechta misollar bilan berilgan:

“*A friend in need is a friend indeed*”. Ma’nosi: Bu hikmat chin do’st, ayniqsa, qiyinchilikda qo’llab-quvvatlovchi va ishonchli bo’lgan kishi ekanligi haqidagi fikrni bildiradi. Bu maqol do’stlikdagi sadoqat va samimiy yordam muhimligini ta’kidlaydi.

“*A man is not an island*”. Ma’nosi: Bu maqolda shaxslarning o’zaro bog’liqligi va insoniy aloqaning muhim xususiyati ifodalanadi. Bu odamlar o’zaro ta’sir va jamoaviy yordam orqali gullab-yashnashi g’oyasini ta’kidlaydi.

Ingliz tili va madaniyatiga chuqur singib ketgan bu maqollarda inson tabiati va munosabatlariga oid qadriyatlar, e’tiqodlar va kuzatishlar o’z ifodasini topgan. Ular inson xulq-atvorini tushunish, mazmunli aloqalarni o’rnatish va ijtimoiy dinamikani boshqarish uchun yetakchi tamoyillar bo’lib xizmat qiladi.

O’zbek xalq maqollarida ko’pincha insonning xulq-atvori, odob-axloqi, axloqiy qadriyatlari haqida fikr yuritiladi. Ular o’zbek madaniyati va jamiyatini aks ettiradi va odatda inson hayotining turli jabhalari bo’yicha hikmat va yo’l-yo’riqlar beradi. O’zbek antropotsentrik maqollarining ayrim umumiy mavzulari va xususiyatlari quyidagilardan iborat:

¹ Soatbayeva .S.INGLIZ VA O’ZBEK MAQOLLARINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI, TUZILISH TARKIBI

–Axloq: Ko‘pgina o‘zbek maqollarida odamlarning o‘zaro munosabatlarida axloqiy xulq-atvor, xurmat, mehr-oqibat, halollik muhim ahamiyatga ega ekanligi ta’kidlangan. Ular ko‘pincha odamlar turli vaziyatlarda o‘zlarini qanday tutishlari kerakligi haqida ko‘rsatmalar beradi.

Kattaga xurmatda kichikka izzatda bo‘l. Odamning taftini odam olar

–Inson munosabatlari: O‘zbek an‘analaridagi maqollarda ko‘pincha insonlar o‘rtasidagi munosabatlar dinamikasi, jumladan, oila, do‘stlik, jamoaga murojaat qilinadi. Ular ushbu munosabatlarda sodiqlik, ishonch va o‘zaro yordamning ahamiyati haqida tushuncha beradi.

Do‘st kulfatda sinaladi. Ayolni tilini ayol bilar

–Mehnat : O‘zbek maqollarida ko‘pincha mehnat, matonat va fidoyilik qadrlanadi. Ular odamlarga o‘z maqsadlariga erishish va muvaffaqiyatga intilishlari uchun dalda va motivatsiya berishi mumkin.

Bog‘bonga tog‘ yarashmas, Biyobonga–bog‘.

Daraxt havodan, odam–mehnatdan

–Hikmat va tajriba: Bu hikmatlar ko‘pincha tajribadan olingan donolikni va xatolardan saboq olishning muhimligini aks ettiradi. Ular ko‘pincha oqsoqollarning rolini va muhim qarorlarni qabul qilishda ularning yo‘l-yo‘riqlarining ahamiyatini ta’kidlaydilar.

Qari bilganni pari bilmas

Dard ko‘rgan–tabib

Umuman olganda, o‘zbek maqollari axloqiy tarbiya, madaniyatni asrab-avaylash, xalq donoligi manbai bo‘lib xizmat qiladi, inson hayoti va jamiyat haqida qimmatli saboq va qarashlar beradi.

Maqollarning tilshunoslik ob’ekti sifatidagi vazifalari ko‘p va xilma-xil bo‘lib, ular til va madaniyatni o‘rganishda katta ahamiyatga ega. Ingliz va o‘zbek tillaridagi maqollarning ba’zi vazifalarini va qadriyatlar tizimining o‘xshash tomonlarini tahlil qilish natijasida, semantikasining tahliliy natijalari aks ettirildi. Ushbu jarayonda:

– Madaniy idrok va an’analarini asrash: Maqollar jamiyatning madaniy qadriyatlari, e’tiqodlari va an’analarini aks ettiradi, jamiyatning umumiy donoligi haqida tushuncha beradi. Ingliz tilidagi quyidagi maqollar madaniy idrok haqida:

A truly good wife is the precious treasure a man can find. Custom is the plague of wise and the idol of fools

O‘zbek tilidagi *Bir bolaga yeti mahalla ota-ona. Gilam sotsang qo‘shninga sot* kabi xalq maqollarida an’analar tafakkur etiladi.

– Kommunikatsiya funksiyasi nomoyon bo‘lishi uchun xizmat qiladigan maqollar: Maqollar kundalik muloqotda fikr bildirish, maslahat berish va madaniy me’yorlarni yetkazish uchun ishlatiladi. Ular ijtimoiy o‘zaro munosabatlar va og‘zaki almashinuvlarni boshqarish orqali kommunikativ funksiyalarni bajaradi. Misol uchun, ingliz tilida *"The happiness of some makes others unhappy"*¹ degan maqol kimningdir quvonchi boshqa bir shaxsning baxtsizligi evaziga kelishi mumkinligidan ghlantiradi. O‘zbek tilida *"Olim bo‘lsang– olam seniki"* maqolida bo‘lsa jamiyat ahlini ilm olishga undash haqida fikr beriladi.

– Maqollarning o‘xshash va farqli xususiyatlari: Maqollar tillar va shevalar o‘rtasida qiyosiy tadqiq qilish imkoniyatini beradi, lingvistik tuzilmalarni, semantik ekvivalentlik va madaniy o‘zgaruvchanlikni tahlil qilishga yordam beradi. Masalan, inglizlarning *"Two things you will never have to chase: true friends and true love"* maqolini o‘zbeklarning *"Oshiq zahmat chekmay murodiga yetmas"* bilan solishtirib, ifodalashda o‘xshashliklarni aniqlaydi. tilga xos birliklarni ko‘rsatadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, tilshunoslikda maqollarni o‘rganish madaniyatni saqlash, til tahlili, kognitiv fan tillararo qiyoslash va ta’lim-tarbiyaviy qo‘llanilishiga qo‘shgan hissasi bilan beqiyos ahamiyat kasb etadi. Ingliz va o‘zbek tillarida maqollarning ko‘p qirrali funksiyalarini o‘rganish orqali tilshunoslar til, bilish, madaniyat va muloqot haqida chuqurroq tushunchaga ega bo‘ladilar, ularni tilshunoslik fanining qimmatli tadqiqot ob’ektiga aylantiradilar.

¹ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english>

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Majidova.R.U.Evaluative nature of anthropocentric proverbs with human names
2. Karamatova.K.M.,Karamatov H.S Proverbs.Maqollar.Пословицы.-Mehnat - 400bet
3. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english>
4. Soatbayeva .S. Ingliz va O‘zbek maqolarining lingvistik xususiyatlari va tuzilish tarkibi.
5. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Maqol>